

Česká ústavní identita

Lukáš Lev Červinka*

Abstrakt: Ústavní identita se v poslední době stala horkým tématem nejen v oblasti ústavního práva, ale i práva EU, sociologie práva či politologie. Tento článek nabízí inovativní teoretické ukotvení tohoto fenoménu v rámci Luhmannovy teorie společenských systémů, Taylorovy teorie společenské imaginace a Smendovy integrační teorie, jež následně aplikuje a vysvětluje na příkladu české ústavní identity. Ústředním argumentem článku je proměnlivost ústavní identity, jež není jednou provždy vytvořena přijetím ústavy, ale vykresluje se na základě každodenní ústavní imaginace státu – tj. jeho sebe-uvědomění a sebe-porozumění – artikulované jednotlivými rozhodnutími státu, která jsou navzájem propojena hodnotami vytvářejícími kontext a význam jednotlivých rozhodnutí. Česká ústavní identita, jak článek argumentuje, se vyznačuje silnými narativy právního konstitucionalismu a touhy návratu českého státu na Západ, přičemž zatímco první se projevuje chronickou nedůvěrou státu vůči českému lidu a dominancí právního státu nad demokratickými prvky, druhý jednak legitimizuje hegemonii neoliberalního ekonomického myšlení a jednak stojí za adorací NATO a, možná překvapivě, českým ambivalentním postojem vůči EU.

Klíčová slova: ústavní identita, imaginace, narativy, sociologie ústav, teorie společenských systémů, Česká republika

Úvod

Jakýkoli organizovaný útvar s delším než jepičím životem se vyznačuje svou přirozenou kontinuitou, již se odlišuje od svého prostředí. Jedním z takových útvarů, hrajícím predominantní úlohu v moderní společnosti i životech jejích jednotlivých členů, je stát jakožto systém institucionalizované moci. Naneštěstí je to rovněž právě stát, jenž se v průběhu svého dějinného vývoje vyvinul v komplexní systém, který je těžko studovat v jeho celistvosti.¹ Stejný dějinný vývoj, jeví se nám zpětně jako dějinná nevyhnutelnost, však rovněž ztotožnil moderní stát se státem konstitucionalizovaným – alespoň pokud jde o státy demokratické² – což nám při jisté míře zjednodušení umožňuje zaměřit se při hledání kontinuity, kterou se stát odlišuje od svého prostředí, na ústavní dimenzi; jinými slovy, na jeho ústavní identitu.

Hovoříme-li o ústavní identitě, činíme tak obvykle v jednom ze čtyř možných paradigmat: 1) jakožto o fenoménu práva EU, respektive vycházejícím ze vztahu práva EU a práva členských států EU, 2) jakožto o fenoménu mezinárodního práva veřejného zabývajícím se otázkou, zdali existují aspekty národních států, jež by mohly sloužit k ospravedlnění

* JUDr. Lukáš Lev Červinka, Ph.D. et Ph.D. E-mail: lukas.cervinka@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0770-7071>. Článek je součástí projektu *Establishment Research Project* (dostupné z: <https://establishment.cz>) a vznikl za podpory projektu GAUK č. 462120 *Anti-Establishment Parties: Threat to Democracy or Chance for its New Equilibrium* a SVV projektu Univerzity Karlovy č. 260622 *Technologický pokrok a společenské proměny jako výzvy pro zkoumání základních otázek práva*.

¹ K teorii komplexity viz např. CILLIERS, Paul. Complexity, Deconstruction and Relativism. *Theory, Culture and Society*. 2005, Vol. 22, No. 5, s. 255–267; WEBB, Thomas E. Tracing an Outline of Legal Complexity. *Ratio Juris*. 2014, Vol. 27, No. 4, s. 477–495.

² Ačkoli i státy nedemokratické disponují ústavami, je mi v tomto směru zatěžko mluvit o nich jako o státech konstitucionalizovaných, neboť jejich moc ani její podstata nevychází z ústav, ale mimoústavních elementů užívajících ústavy jen jako fasádní prvky.

porušení mezinárodněprávních závazků, 3) jakožto o čistě normativním konceptu omezujícím možné změny platné ústavy či ústavního systému jako celku, a nakonec 4) jakožto o sociálně konstruované kolektivní identitě státu nebo lidu.

V tomto článku předestřu pohled na ústavní identitu jdoucí za hranice ústavního práva či ústavní teorie, jenž se však vybaven poznatky sociologické teorie k ústavnímu právu a ústavní teorii opět navrácí a, troufám si tvrdit, přirozeně ji s nimi propojuje. Ústavní identitu tak chápu jako synkresi sebeidentifikačního procesu státu, jenž je artikulován skrze jeho rozhodnutí – zejména právní či politická. To mne zároveň přivádí ke dvěma klíčovými argumentům tohoto článku, jež budou dále detailně diskutovány a vysvětleny na příkladu české ústavní identity, a sice že ústavní identita není identitou ústavy (jejím duchem, jádrem ani podstatou)³ a rovněž ji nelze chápat jako neměnnou esenci, která byla vytvořena v okamžiku vytvoření ústavy, respektive konstitucionalizace státu. Naopak, ústavní identitu je třeba chápat jako neustále se měnící sebe-porozumění ze strany státu; jinými slovy, ústavní identita je identitou státu, jež je utvářena a přetvářena jeho samotnou existencí.

Cíl tohoto eseje je dvojitý: jednak představit teoretickou koncepci ústavní identity akcentující povahu státu jako organizace institucionalizované moci, jejíž identifikační proces přesahuje systém (a možnosti) práva, a jednak navázat na debaty o české ústavní identitě⁴ aplikováním této koncepce na český případ.

Prvního se dotknu jen v míře nezbytně nutné, jelikož jsem přesvědčen, že nejenže pro čtenáře *Právnicka* bude bližší a zajímavější zejména bod druhý, ale rovněž není ambicí tohoto eseje zabíhat příliš do sociologické teorie *per se*, nýbrž ji jen využít pro účely porozumění fenoménu nacházejícího se v samotném srdci ústavní teorie.

V první části eseje se tedy budu věnovat otázce, jakým způsobem se utváří kolektivní identita státu jakožto organizačního systému, přičemž budu vycházet zejména z teorie společenských systémů Niklase Luhmanna a teorie integrace Rudolfa Smenda. V druhé až čtvrté části postupně projdu osobnostní, procedurální a hodnotové prvky české ústavní identity, na což naváží v části páté, v níž se budu věnovat českým ústavním narativům – zastřešujícím tématům české ústavní identity.

1. Co je ústavní identita?

Cílem tohoto eseje je představit koncepci ústavní identity České republiky jakožto neustále se vyvíjejícího sebe-porozumění českého státu. Je tedy klíčové porozumět tomu, co vlastně ona ústavní identita je, a co je možná ještě důležitější, jak se taková identita vlastně utváří v reálném životě státu. V úvodu výše jsem řekl, že ústavní identita je identitou státu, a nikoli ústavy, avšak již jsem nevysvětlil proč. Dovolte mi to nyní napravit.

³ Obdobně i Gary J. Jacobsohn tvrdí, že ústava sama o sobě není způsobilá utvářet žádnou identitu, viz JACOBSON, Gary J. *Constitutional Identity*. Cambridge, Massachusetts; London, United Kingdom: Harvard University Press, 2010, s. 348.; JACOBSON, Gary J. The formation of constitutional identity. In: GINSBURG, Tom – DIXON, Rosalind (eds). *Comparative Constitutional Law*. Cheltenham: Edward Elgar, 2011, s. 132.

⁴ Např. KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. Ústavní identita České republiky. *Právnik*. 2018, roč. 157, č. 10; WINTR, Jan. Pokus o vystižení Hodnotového základu České ústavy. In: *Poceta Janu Filipovi*. Brno: Tribun EU, 2020; PREUSS, Ondřej. A Democratic State Governed by the Rule of Law – the Constitutional Identity of the Czech Republic. *Journal of International Legal Communication*. 2021, Vol. 2, No. 1; KINDLOVÁ, Miluše. Instruments and Elements of Particularism in the Context of Constitutional Identity: The Czech Constitutional Court. In: KOVÁCS, Kriszta (ed.). *The Jurisprudence of Particularism: National Identity Claims in Central Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2023.

Identita jako taková může být chápána buď esencialisticky, či konstruktivisticky.⁵ Esencialismus vidí podstatu identity ve *stejnosti*, jež existuje nezávisle na povědomí nositelů identity o ní a nezávisle na jejich uznání; esencialisticky chápána identita tak existuje sama o sobě, je kvalitou sama pro sebe a její nositel ji musí pouze nalézt, pochopit a přijmout.⁶ Takováto identita, založená na homogenitě, vytváří jasné rozdělení mezi jejími nositeli a těmi, jež jí nedisponují, respektive nosí identitu odlišnou – v případě kolektivních identit pak vytváří jasné rozdělení mezi členy a nečleny kolektivu.⁷ Na druhou stranu konstruktivistické pojetí identity zdůrazňuje její provázanost s každodenním sebe-uvědoměním; jinými slovy, identita je výsledkem procesu uznání existence nositele identity a je takovým nositelem sama utvářena, což vylučuje existenci jakékoli neměnné kvality, kterouž by byla identita nadána „od počátku“ (či dokonce od okamžiku počátku předcházejícímu).

Na tomto místě je nadměru užitečné připomenout výtku Rogera Brubakera a Fredericka Coopera, že konstruktivistické pojetí identity je zcela evidentně v rozporu s tím, jak je identita běžně chápána, a sice že tento pojem je běžně používán jako vyjádření stejnosti – v rámci kolektivní identity pak sdílené stejnosti.⁸ Pravdou nicméně je, že – zůstaneme-li v paradigmatu státovědném, respektive ústavně-teoretickém – naše chápání identity jako stejnosti je spíše naší touhou spoutat nekontrolovatelný proud reality přetvářející koryto identity dle svých vlastních potřeb a okolností. Montevidejská konvence o právech a povinnostech států z 26. prosince 1933 tak sice ve svém článku 1 představuje čtyři dobře známá kritéria státnosti (stálé obyvatelstvo, území, vláda a způsobilost účastnit se mezinárodních vztahů), jež mohou být chápána jako sdílená *stejnost* států, nicméně v praxi můžeme nalézt mnohost příkladů, kdy entity nesdílející tuto stejnost byly uznány za státy (některé státy byly uznány v okamžiku trvající občanské války, kdy nekontrolovaly velkou část svého území – například Angola v roce 1975 či Bosna a Hercegovina v roce 1992) a entity tuto stejnost sdílející za státy uznány nebyly (Severní Kypr). Nemluvě přitom o skutečnosti, že i entity, které nejsou za státy uznány, se za státy velice často považují, jak ukazuje již zmíněný příklad Severního Kypru nebo třeba Kosova, jež je uznáváno jen (větší) částí mezinárodní komunity. Stručně řečeno, společenská realita nám nedává jinou možnost než identitu státu chápat jako formu, respektive syntézu sociální imaginace, jak ji popisuje Charles Taylor:

„Sociální imaginaci myslím něco mnohem širšího a hlubšího než intelektuální rámce, které lidé mohou vytvářet, když neúčastně a s odstupem uvažují o společenské realitě; myslím tím způsob, jak si lidé představují svou společenskou existenci, jak zapadají mezi ostatní, jak se věci vyvíjejí mezi nimi a jejich druhy, jak si představují očekávání, která jsou obvykle naplněna, a hlubší normativní představy a obrazy, jež podkreslují tato očekávání. [...] Adaptuji pojem imaginace 1) jelikož mě zajímá, jakým způsobem si obyčejní lidé „představují“ své sociální prostředí, což se často děje nikoli skrze teoretické koncepty, nýbrž prostřednictvím obrazů, příběhů a legend. Je rovněž skutečností, že 2) teorie je

⁵ Možných konceptů identity bychom samozřejmě našli nepočítaně, avšak pro naše účely bohatě postačí toto zjednodušené, leč neméně platné rozdělení zdůrazňující základní ontologický přístup k tomuto fenoménu.

⁶ Tento postoj je dobře patrný například v díle ORTEGA Y GASSET, José. *The Revolt of the Masses*. New York: W. W. Norton & Company, 1957.

⁷ BRUBAKER, Rogers – COOPER, Frederick. Beyond “Identity”. *Theory and Society*. 2000, Vol. 29, No. 1, s. 10.

⁸ *Ibidem*, s. 11.

často dominována úzkou skupinou, zatímco co je zajímavé v sociální imaginaci, je sdíleno velkými skupinami osob, neřkuli celou společností. To mě přivádí k třetímu důvodu, a sice že 3) sociální imaginace je ono sdílené porozumění, jež činí možnými nejen jakékoli společné aktivity, ale rovněž široce sdílený pocit legitimacy.“⁹

Ačkoli nám sociální imaginace Charlese Taylora poskytuje rámec pro porozumění konceptu (ústavní) identity, stále zůstávají otázky, jak se vlastně ústavní identita státu formuje a jak ji můžeme pozorovat, jestliže sebe-uvědomění státu je jeho vnitřní proces, jenž nám zůstává skryt, obdobně jako je tomu v případě jednotlivce. Na tomto místě nám pomocnou ruku nabízí teorie společenských systémů Niklase Luhmanna stojící na premise, že „*lidské bytosti nekomunikují, a ani to nedovedou – jen komunikace komunikuje*“.¹⁰ Tuto základní myšlenku, že vnitřní procesy člověka jsou nám nepřístupné a jediné, co je nám srozumitelné, je samotná komunikace, lze přitom aplikovat i na společnost jako celek či na kolektivy v ní se pohybující.¹¹

Avšak co je onou komunikací státu, jejímž prostřednictvím je nám manifestováno jeho sebe-porozumění, respektive jeho ústavní identita? Dle Niklase Luhmanna lze společnost chápat jako dimenzi různých (typů) společenských systémů, přičemž jeden z možných typů společenských systémů je systém organizační,¹² jenž se především vyznačuje svým specifickým druhem komunikace – rozhodnutími – a svou schopností působit v rámci několika funkčních systémů, jakými jsou například právo, ekonomika či politika.¹³

Žel, více teorie ne vždy osvětlí předmětnou situaci, ba naopak, někdy ji uvrhne do většího stínu, než v jakém byla na počátku. Jsem si vědom toho, že odpověď na otázku, jak se vlastně vytváří ústavní identita státu, jsem doposud ani tolik nezodpověděl, jako jsem spíše přidal další otázky a napojil je jako ozubená kola v hodinovém stroji na ty již existující:

Je-li identita neustále se vyvíjejícím procesem kolektivního sebe-uvědomění státu – jeho sociální imaginací – jak můžeme tento jeho vnitřní proces poznat? Zejména vezmeme-li v potaz, že stát jako takový není komunikace schopen, ale je to komunikace samotná – rozhodnutí státu –, která nám artikuluje ústavní imaginaci státu.

Na tomto místě musím čtenáře požádat, aby strpěl ještě jeden teoretický zákrut, poslední kolečko, které, jak věřím, dá celý náš hodinový stroj ústavní imaginace do pohybu, jak uvidíme na příkladu české ústavní identity.

Tím posledním kolečkem je teorie integrace Rudolfa Smenda, jež sice představuje kolečko malé, ale o to zásadnější, ježto nám – adaptována na námi rozvažované teoretické paradigma – poskytne odpověď na výše uvedené otázky. Rudolf Smend uvažoval o státu

⁹ TAYLOR, Charles. *Modern Social Imaginaries*. Durham and London: Duke University Press, 2004, s. 23.

¹⁰ MOELLER, Hans-Georg. *Luhmann Explained: From Souls to Systems*. Chicago and La Salle: Open Court, 2006, s. 6.

¹¹ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Structural Anthropology*. New York: Basic Books, 1963, s. 83.

¹² Další jsou funkční a interpretační. Funkční systémy Luhmann označuje rovněž jako sociální; viz LUHMANN, Niklas. *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press, 1995, s. 405.

¹³ Stranou ponechávám další, více či méně složité aspekty Luhmannovy teorie společenských systémů, zejména pak koncept *autopoiesis*, jenž sice je středobodem jeho práce, pro nás je však v tomto okamžiku bodem zbytným. V případě zájmu lze však nahlédnout do již jednou zmíněné knihy Hanse-Georga Moellera, v níž je tento koncept vysvětlen přístupnou formou. (MOELLER, Hans-Georg. *Luhmann Explained: From Souls to Systems*, s. 13.)

jako o integračním fenoménu,¹⁴ a přestože jeho chápání bylo soustředěno kolem člověka a jeho role v integračním procesu státu, je Smendovu integrační teorii možno příhodně adaptovat na stát jakožto organizační systém, založený na komunikační teorii Luhmanově, jelikož integrační procesy jsou v obou případech totožné. Jinými slovy, přivádí k sobě rozličné jednotlivosti státu k manifestaci integrační jednoty skrze činěná rozhodnutí. V obou případech tak můžeme pozorovat tři druhy integračních elementů organizační struktury státu, které se podílejí na přijímání rozhodnutí: 1) osobnostní prvky, 2) procedurální prvky, a 3) hodnotové prvky.¹⁵ Zatímco osobnostní prvky nám zodpovídají otázku *Kdo činí rozhodnutí?*, procedurální prvky zajišťují regulaci rozhodovacího procesu s cílem zabezpečit možnost přijímání rozhodnutí i do budoucna. Poslední z integrační triády, hodnotové prvky, pak vytváří *konektivitu* mezi jednotlivými rozhodnutími, tj. co spojuje jednotlivá rozhodnutí dohromady, co znamená jedno rozhodnutí pro druhé a jaké jsou cíle a konsensy státu artikulované skrze rozhodnutí.¹⁶

Jsou to tedy právě tyto tři kategorie integračních prvků, jejichž prostřednictvím budeme v následujících částech eseje zkoumat rozhodnutí českého státu, a tedy i českou ústavní identitu.

2. Osobnostní prvky

Okruh osobnostních prvků organizační struktury českého státu není ani příliš široký, ani příliš překvapivý: jedná se o parlament, presidenta, vládu a Ústavní soud. Bylo by zbytečné se na tomto místě rozepisovat o notorietách týkajících se této čtveřice, koneckonců není smyslem tohoto eseje detailně rozebírat pravomoci, kompetence ani role jednotlivých aktérů českého ústavního systému. Čemu bych se naopak v této části rád věnoval, je úloha, jakou tito aktéři hrají při formování české ústavní identity.

Spokojili-li bychom se s prostou nálepkou, bylo by možné roli parlamentu, presidenta, vlády a Ústavního soudu při artikulaci české ústavní identity shrnout konstatováním, že Česká republika je republikou parlamentní vystavěnou na modelu francouzské třetí republiky. A ačkoli by to bylo konstatování ve své podstatě správné, bylo by stejně tak i nedostatečné, jak je patrné z výjimečného postavení českého presidenta nebo, mohli bychom říci, z postavení vlády, jež se nachází uprostřed svého institucionálního vývoje hledajíc své místo a roli v českém ústavně-politickém systému.

2.1 Dvoukomorový parlament

I přes právě zmíněnou „výtku“ k nálepce parlamentní republiky není možno začít tuto část ničím jiným než bikamerálním parlamentarismem, jež do značné míry artikulaci české ústavní imaginace formuje. Pro zjednodušení shrnu celou tuto problematiku ve dvou bodech.

Tím prvním je ústavní dědictví první republiky, jež, přestože se jedná o do značné míry umělý konstrukt, představuje jádro české ústavní imaginace definující chápání role

¹⁴ SMEND, Rudolf. *Verfassung und Verfassungsrecht*. 1928. Citováno dle LANDECKER, Werner. S. Smend's Theory of Integration. *Social Forces*. 1950, Vol. 29, No. 1, s. 39.

¹⁵ Smend hovoří o „*persönliche Integration*“, „*funktionelle Integration*“ a „*sachliche Integration*“. Viz ibidem, s. 42.

¹⁶ Viz LUHMANN, Niklas. *Organization and Decision*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 66 an.

parlamentu ve státě. Na tomto místě je třeba říci, že když mluvím o „umělém konstrukt“, činím tak čistě neutrálně s poukazem na fakt, že je ve své podstatě lhostejné, zdali nějaká ústavní tradice první republiky přežila více než půl století nedemokratických režimů v českých zemích a jako po bájném mostě k nám byla přenesena do nově se rodící České republiky, respektive federativního Československa. Lhostejné je to zkrátka proto, že jak poukazuje Guy Beiner na svých konceptech společenské paměti¹⁷ a společenského zapomenění,¹⁸ je to – adaptováno na naše paradigma ústavní imaginace – stát a jeho ústavní imaginace, která definuje, co si ze své institucionální minulosti zapamatuje a jak a co se rozhodne zapomenout. V tomto případě je to tedy imaginace ústavní kontinuity, jež formuje institucionální paměť osobnostních prvků organizační struktury českého státu. Detailněji se pak budu otázky ústavního dědictví První republiky věnovat v části o ústavních narativech.

Druhým bodem, do značné míry definujícím, jakým způsobem parlament artikuluje českou ústavní imaginaci, je – odpustí-li čtenář poněkud expresivní termín – boj Senátu o přežití. Od počátku své existence musel totiž Senát obhajovat svou potřebnost, smyslnost a v neposlední řadě rovněž efektivnost. Jinými slovy, zatímco existence Poslanecké sněmovny byla vždy samozřejmá, což umožnilo této komoře vnímat sebe samu jako legislativní orgán, Senát se s tímto nikdy nespokojil a do značné míry ani spokojit nemohl, ježto legislativní orgán – Poslaneckou sněmovnu – již Česká republika měla a Senát tedy musel pro zachování vlastní existence přinést na stůl něco dalšího. Typickou přidanou hodnotou druhé komory parlamentu je jednak zastoupení regionálních celků, což v případě České republiky nikdy nepřipadalo v úvahu kvůli obavám z dalšího štěpení po rozpadu Československa, a jednak argument zkvalitnění přijímané legislativy díky spolupráci dvou samostatných orgánů, což však vyžaduje zkoušku časem a k okamžité záchraně Senátu tak tento argument mohl přispět jen podpůrně. Ve skutečnosti byl vždy hlavním smyslem existence Senátu jeho (tvrzený) stabilizační vliv a schopnost ochránit Ústavu před nepromyšlenými, nekonsensuálními, nebo dokonce nedemokratickými zásahy ze strany Poslanecké sněmovny. Přestože se Senát postupem času pasoval do role ochránce české Ústavy, je otázkou, zdali se mu tuto roli podařilo hrát úspěšně, vezmeme-li v úvahu kontroverzní, silně stranické, a někdy Ústavním soudem souzené i jako protiústavní změny Ústavy, jež Senát schválil – ať již jde o změny iniciované stranami tzv. opoziční smlouvy,¹⁹ zavedení přímé volby presidenta,²⁰ tzv. právo na zbraň.²¹ Senát však vedle role „ochránce Ústavy“ později přijal i roli „ochránce liberální demokracie“, přičemž zatímco první byla zaměřená proti Poslanecké sněmovně jakožto instituci, druhá byla cílena proti osobě presidenta Miloše Zemana a později proti Andreji Babišovi a jeho vládě. V této roli Senát představoval paralelní ústavní imaginaci artikulovanou, například zahraniční politikou narušující tu vládní a presidentskou, nebo kontinuální snahou zbavit Miloše Zemana úřadu presidenta.

¹⁷ BEINER, Guy. *Remembering the Year of the French: Irish Folk History and Social Memory*. University of Wisconsin Press, 2009.

¹⁸ BEINER, Guy. *Forgetful Remembrance: Social Forgetting and Vernacular Historiography of a Rebellion in Ulster*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

¹⁹ Viz například zákon č. 2044/2000 Sb., kterým se mění zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky.

²⁰ Zákon č. 275/2012 Sb., o volbě presidenta republiky.

²¹ Ústavní zákon č. 295/2021 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

2.2 President

Úřad presidenta republiky a jeho vykonavatelé jsou středobodem jakékoli diskuse o českém ústavním systému; s jistou mírou nadsázky by se dalo říci, že neexistuje český konstitucionalista, jenž by o presidentovi nenapsal alespoň jeden krátký esej. Tento zájem rozhodně není neopodstatněný, jelikož přestože úřad presidenta České republiky je konstruován po vzoru francouzské třetí republiky, tj. dle modelu reprezentativní hlavy státu, jež sama koná jen za účelem, aby napomohla konat ostatním; v české (a československé) historii bychom nenašli jediného presidenta, jenž by se spokojil s rolí reprezentativní hlavy státu moderuje aktéry politického dění, je-li třeba, avšak přímo do dění samotného nezasahuje. Ne nadarmo označení „Hrad“ symbolizuje stejně tak místní určení sídla presidenta²² jako i mocenské centrum, jenž bylo sice vybudováno presidentem Masarykem, avšak s vědomou návazností na *genius loci* sídla českých králů. Každý z presidentů České republiky navazoval na toto masarykovské chápání presidentského úřadu a aktivně se podílel na artikulaci české ústavní imaginace.

David Kosař a Ladislav Vyhnánek v tomto směru mluví o dvou narativech české ústavní identity, respektive dvou proudech české ústavní imaginace: první, založený na morálce, reprezentuje Václav Havel a druhý, pragmatický, pak Václav Klaus a Miloš Zeman.²³ S tímto dělením lze do jisté míry souhlasit, leč, dle mého názoru, je zde – připouštím, že poněkud překvapivě – prvek spojující všechny tři české presidenty (zdali všechny čtyři je nyní ještě brzy soudit); a sice apolitičnost jejich ústavní imaginace. Havlův důraz na morálku vycházel z jeho odporu vůči ideologií prosycené společnosti, s jakou se musel potýkat coby disident, a představoval hodnotu stojící nad politikou, jež určuje směřování společnosti i státu. Klausova a Zemanova apolitičnost spočívala v jejich přichylnosti k technokratické racionalitě a ekonomické efektivitě, ve které existuje vždy jen jedno správné řešení problému, jež stojí mimo politickou diskusi.

2.3 Vláda

Jestliže president představuje v české ústavní imaginaci prvek se (zdánlivě) větší rolí, než mu původně předurčuje Ústava,²⁴ vláda se vyznačuje pravým opakem a je prvkem spíše nestabilním, trpícím institucionální slabostí vůči silnému parlamentu i presidentovi, protože je ústavní imaginace artikulovaná vládou velmi často defensivní či reakční, jinými slovy, buďto defensivně reaguje na ústavní imaginaci artikulovanou presidentem nebo rozvíjí tu artikulovanou parlamentem.

Jedním z faktorů ovlivňujícím (ne)stabilitu českých vlád je samozřejmě i jejich tradičně slabá většina v Poslanecké sněmovně – v průměru disponují většinou 5 poslanců – a rovněž nemalý podíl poslanců tzv. věčné opozice, tj. stran s nulovým koaličním potenciálem,²⁵ které *de facto* snižují počet poslanců, z nichž je možno složit vládní koalici.

²² Tento jev není nikterak výjimečný ani u nás, ani v zahraničí.

²³ KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *The Constitution of Czechia: A Contextual Analysis*. Oxford: Hart Publishing, 2021, s. 112.

²⁴ Kosař s Vyhnánkem mluví o „*Over-achieving President*“. Viz KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *Constitutional Identity in the Czech Republic: A New Twist on an Old-Fashioned Idea?* In: CALLIESS, Christian – VAN DER SCHYFF, Gerhard (eds). *Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020, s. 110.

²⁵ V minulosti se jednalo o strany KSČM, SPR-RSČ, Úsvit, a nyní o SPD.

Tabulka č. 1: Strany věčné oposice

Volební období Poslanecké sněmovny	Počet poslanců stran věčné oposice	Procentuální podíl poslanců stran věčné oposice (%)	Strany věčné oposice
1992–96	49	24,5	KSČM, SPR-RSČ
1996–98	40	20	KSČM, SPR-RSČ
1998–2002	24	12	KSČM
2002–06	41	20,5	KSČM
2006–10	26	13	KSČM
2010–13	26	13	KSČM
2013–17	47	23,5	KSČM, Úsvit
2017–21	37	18,5	KSČM, SPD
2021–nyní	20	10	SPD

Zdroj: vlastní výpočet autora.

Tyto externí důvody nestability českých vlád byly pak většinou doprovázeny a posilovány vlivy interními – odštěpení US-DEU od ODS v roce 1997, rozkoly uvnitř ČSSD mezi roky 2002 a 2006, frakční boje ve Straně zelených po roce 2006, vnitřní boje a rozpad strany Věci veřejné v roce 2012 či pokus o vnitrostranický puč uvnitř ČSSD po volbách v roce 2013.

Na druhou stranu je třeba říci, že přestože průměrná doba dožití české vlády činí přibližně dva roky a tři měsíce (nepočítaje tzv. úřednické vlády), za více než třicetiletou historii České republiky jsme se mohli setkat jen s dvěma úřednickými vládami s důvěrou (Tošovského a Fischera) a jednou, jež důvěru nezískala (Rusnokova), což jen potvrzuje institucionální slabost českých vlád; stav preferovaný jak samotnou Poslaneckou sněmovnou, tak prezidentem, pro které jsou tzv. úřednické vlády s širokou podporou mnohem hůře ovlivnitelné.

2.4 Ústavní soud

Ústavní soud je bezpochyby jedním z nevlivnějších osobnostních prvků organizační struktury českého státu. Je tomu tak jednak pro jeho unikátní postavení samojediného autoritativního interpreta Ústavy a jednak kvůli širokým kompetencím Ústavního soudu (obdobně jako je tomu v Německu), českému ústavnímu prostředí slabých vlád a dominance ústavního narativu právního konstitucionalismu.

Je to právě narativ právního konstitucionalismu, jemuž se budu detailně věnovat v páté části eseje, jehož prostřednictvím český Ústavní soud své postavení konsolidoval a posiloval, když rozvíjel doktríny neústavních ústavních zákonů, princip (a test) proporcionality, test racionality, přednost ústavně a lidskoprávně konformní interpretace, zákaz přehnaného formalismu v interpretaci práva atp.²⁶ Důrazem na právní konstitucionalismus Ústavní soud nejenže posiluje své vlastní postavení, avšak rovněž vystavuje celou ústavní

²⁶ Jelikož není v možnostech tohoto eseje rozebrat vliv jednotlivých doktrín na českou ústavní identitu, dovoluji si na tomto místě odkázat na práci Kosaře a Vyhnanáka. Viz KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *The Constitution of Czechia: A Contextual Analysis*, s. 24.

imaginaci – a českou ústavní identitu – kolem principu právního státu dominujícího nad demokratickým prvkem českého státu.²⁷

V neposlední řadě je třeba říci, že Ústavní soud si je svého unikátního postavení dobře vědom, a to i ve směru k artikulaci české ústavní imaginace, jak ukazuje například případ *Holubec*, ve kterém Ústavní soud značně vágně českou ústavní identitu definoval s odkazem na sdílenou a unikátní historii československého státu,²⁸ nebo jeho důraz na *materiální jádro Ústavy* a klauzuli věčnosti.²⁹

3. Procedurální prvky

Víme-li již, kdo artikuluje českou ústavní imaginaci, tj. činí rozhodnutí českého státu, je namístě se krátce zaměřit na to, jak jsou tato rozhodnutí regulována; krátce proto, že se do značné míry bude opět jednat o věci dobře známé, u kterých se stejně jako doposud zaměříme jen na ty části, jež jsou důležité a zajímavé z hlediska ústavní imaginace a vytváření české ústavní identity. Nemálo toho, co by bylo možno říci zde o procedurálních prvcích, jak bude brzy dobře patrné, bylo ve své podstatě řečeno již výše u prvků osobnostních, respektive argumenty tam řečené rozvíjí.

V rámci organizační struktury českého státu můžeme nalézt čtyři procedurální prvky: 1) zákonodárny proces, 2) ústavní soudnictví, 3) regulaci individuálních rozhodnutí rozličné právně-politické povahy, a nakonec 4) ústavní zvyklosti.

Zákonodárny proces je procedurální prvek regulující nejčastější rozhodnutí státu – normativní akty – a rovněž zahrnuje (či může zahrnovat) všechny jeho osobnostní prvky, ačkoli je to nakonec parlament jakožto výlučný zákonodárce, jenž tato rozhodnutí činí. Formován je pak především dvoukomorovým rysem českého parlamentu a vzájemnými vztahy dvou z osobnostních prvků: parlamentu a vlády.

Procedurální prvek ústavního soudnictví reguluje ústavní imaginaci ve formě soudních rozhodnutí na ústavní úrovni, přičemž tak činí jednak zákonem č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu a jednak samotnou praxí Ústavního soudu, jak již bylo řečeno výše, kdy Ústavní soud byl schopen rozšířit svou vlastní působnost, respektive ignorovat svou vlastní limitaci Ústavou, jak ukázal například jeho náleze ze dne 25. června 2002, sp. zn. Pl. ÚS 36/01 k Euronovele Ústavy.³⁰

Regulace individuálních rozhodnutí v sobě zahrnuje rozličné procedurální prvky, jež se vztahují k individuálním rozhodnutím (obvykle) presidenta či předsedy vlády bez ohledu na jejich formální povahu – nejde tedy jen o rozhodnutí právní, ale i politická. Patří sem zejména procedurální prvky regulující sestavování vlády a vztah důvěry mezi vládou a Poslaneckou sněmovnou, jmenování soudců Ústavního soudu nebo volby presidenta a obou komor parlamentu.

²⁷ Je třeba říci, že preference právního státu (vlády práva) nad demokratickým prvkem vlády lidu není českým specifíkem, ba naopak. Jak upozorňuje Justin Collings, představa, že přezkum ústavnosti soudním orgánem je ve své podstatě více demokratickým než samotný lid, je ve skutečnosti značně rozšířená (a nebezpečná, jak sám dodává). Viz COLLINGS, Justin. *The People vs Democracy? The Populist Challenge to Judicial Review*. In: AMATO, Giuliano – BARBISAN, Benedetta – CESARE, Pinelli (eds). *Rule of Law vs Majoritarian Democracy*. Oxford: Hart Publishing, 2021, s. 84.

²⁸ Nález Ústavního soudu ze dne 31. ledna 2012, sp. zn. Pl. ÚS 5/12, část VII, odst. 25.

²⁹ Viz např. případ *Cukerné kvóty III* nebo *Lisabon I*.

³⁰ Dalšími příklady by mohla být kauza Ústavního soudu *Melčák* (Pl. ÚS 27/09) nebo kauza *Legislativní přílepky* (Pl. ÚS 77/06), ve kterých byl Ústavní soud schopen nalézt půdu pro přezkum ústavnosti nepředpokládanou ústavodárcem.

Posledním procedurálním prvkem jsou ústavní zvyklosti, jež do značné míry formují českou ústavní imaginaci, zejména jde-li o úřad prezidenta republiky, jehož se většina českých ústavních zvyklostí (přímo či nepřímo) týká. Ať již jde o zvyklost, dle níž může prezident nevetovat a zároveň nepodepsat zákon (kterou Ústava nepředpokládá), dle které může sám zvážít, koho jmenuje předsedou vlády po volbách do Poslanecké sněmovny, nebo dle které jmenuje guvernéra a vice-guvernéry Bankovní rady České národní banky bez kontrasignace, všechny znovu a znovu obrací českou ústavní imaginaci zpět k prezidentovi republiky.

4. Hodnotové prvky

Jsou-li personální prvky těmi, jež artikuluji ústavní imaginaci státu skrze jeho rozhodnutí, pak prvky hodnotové jsou tím, co tato rozhodnutí propojuje a prostřednictvím ústavní paměti a ústavního zapominání (parafrázuji-li Beinerovy pojmy) vytváří ústavní identitu v užším slova smyslu, tj. kontinuálně se vyvíjející sebe-uvědomění a sebe-porozumění. Hodnotové prvky jsou tak nejbližší k „esenci“ české ústavní identity, jak je jen možné se dostat, avšak i ony jsou součástí ústavní imaginace a bylo by tak nesprávné o nich smýšlet jako o „inherentních“, „přirozených“, „věčných“, nebo dokonce „autentických“ hodnotách českého státu.

4.1 Etnický etatismus

O českém státu máme mnohdy tendenci uvažovat jako o státu prostém etnického nacionalismu, ať již s odkazem na Masarykovu vizi občanského a humanitního národa nebo s odkazem na téměř úplnou etnickou homogenitu České republiky.³¹ Skutečností nicméně je, že český (a československý) stát byl vždy nástrojem pro prosazování zájmů etnicky definovaného lidu – českého (československého) národa.

První Československá republika byla produktem českého národního obrození a realizací práva českého národa na sebeurčení s cílem, mimo jiné, potlačit do té doby dominantní německý národní prvek v českých zemích:

„V československém státě takto vybudovaném budou i jiné národnosti, avšak jen jako úlomky a menšiny; vlastní jejich národní státy, zbudované na zásadě práva sebeurčení, budou jinde, mimo československý stát. Jazyk a kulturní život těchto menšin bude úplně zabezpečen; jejich rovné právo a občanské svobody ve veřejném životě budou zajištěny, jakož vůbec československá republika bude státem občanským i národnostně spravedlivým, jak jmenovitě již ukázal její zákon o volbě do obcí se zastoupením menšin – to vše při vůdčím postavení československého národa a jeho jazyka.“³²

I dekady následující po zničení první československé republiky, respektive po konci druhé světové války, byly ve znamení českého etnického etatismu, když byly nejprve

³¹ KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *The Constitution of Czechia: A Contextual Analysis*, s. 59.

³² Odpověď Národního shromáždění československého ze dne 27. března 1919 na poselství prezidenta T. G. Masaryka na 40. schůzi. 27. 3. 1919 [cit. 2023-10-18]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/040schuz/s040007.htm>.

vyhnány z českých zemí miliony jeho obyvatel německé národnosti a poté byl český stát formován po čtyři desetiletí českým národoveckým komunismem.³³

Jinými slovy, etnická homogenita českého státu není důsledek absence etnického nacionalismu, ale důsledek etnického etatismu, tj. zakořenění etnického nacionalismu jakožto jedné z ústředních hodnot českého státu.

4.2 Dominance práva

Jednou z nevlivnějších hodnot formujících českou ústavní imaginaci je bezesporu právní stát, respektive jeho česká kontextualizace vycházející nejen z rakouského právního formalismu, Kelseníanské školy ryzí nauky právní, respektive její adaptace brněnskou normativní školou, ale rovněž z trpké zkušenosti mezi lety 1938 a 1989, kdy právo bylo zneužíváno nejprve nacistickým a později komunistickým režimem. Důsledkem toho je česká kontextualizace právního státu značně extensivní a zahrnuje na jedné straně substantivní otázky – kvality státu a na morálce založené principy³⁴ – a na straně druhé, interpretován výlučně Ústavním soudem a zakořeněn do české klauzule věčnosti, zůstává mimo dosah lidu i politiky.

Princip právního státu, na rozdíl od principu vlády práva, přitom stojí na nerozlučném propojení státu a práva, pročež prosazování a střežení jednoho nazírání na právní řád a jeho hodnoty tak nevyhnutelně vede k prosazování stejného i v případě státu.³⁵

4.3 Základní práva

Nehledě na dominanci práva v české ústavní imaginaci, česká ústavní identita stále nepodlehla právnímu formalismu, ba naopak, i kvůli zkušenostem druhé poloviny 20. století, je vystavěna na hluboké úctě a respektu k základním svobodám a právům jednotlivce. Tento vývoj přitom není ničím specificky českým; většina zemí s historickou zkušeností systémového pošlapávání lidských práv následně vystavěla své sebe-uvědomění na centralitě lidských práv a svobod – příkladem budiž Německo, Itálie nebo Jihoafrická republika. Tato historická zkušenost však nejenže staví základní práva do samého středu české ústavní imaginace, ale rovněž zcela zásadně ovlivňuje jejich chápání. Základní práva jsou jednak chápána jako ochránci demokratického právního státu a pojistka proti možnému znovunastoupení totality,³⁶ jednak jako bytostně liberální a individualistická.

Základní práva jsou tak českou ústavní imaginací chápána nikoli jako nástroj k prosazení idejí (křesťanství, rovnosti, tradice atp.) či dosažení sociální spravedlnosti, ale jako prostředek sebe-omezení státu a sebe-realizace jednotlivce.

³³ Přestože komunismus ideologicky staví na třídním boji, český komunismus byl pevně vystavěn na základech starého nacionalismu, což je dobře patrné na konceptech vnitřního a vnějšího nepřítele. Zatímco prvý byl obvykle definován jakožto nepřítel pracující třídy, druhý již sledoval osvědčené formule antisemitismu a národní animosity mezi Slovany a Němci. Viz např. PALIVODOVÁ, Eva. *Obraz nepřítele v Československu 1948–1956*. In: KOUBA, Miroslav – MAGINCOVÁ, Dagmar – ŘÍHA, Ivo (eds). *Kontexty propagandy*. Pardubice: Vydavatelství University Pardubice, 2012.

³⁴ Viz např. náleží Ústavního soudu ze dne 26. listopadu 1992, sp. zn. Pl. ÚS 1/92.

³⁵ KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *The Constitution of Czechia: A Contextual Analysis*, s. 64.

³⁶ Viz náleží Ústavního soudu ze dne 21. prosince 1993, sp. zn. Pl. ÚS 19/93.

4.4 Anti-ideologie

Jak již bylo řečeno výše, český stát je nástrojem prosazování zájmů českého národa, nicméně by bylo chybou hledat za těmito zájmy nějakou ucelenou ideologii, a to přesto, že Češi jsou obzvláště zaujati hledáním smyslu své vlastní existence a historické role v běhu dějin.³⁷ Jeden z důvodů stojících za absencí velké ideje v pozadí bychom mohli nalézt v geopolitickém rozvržení, v němž se český stát a národ po staletí nacházely, tedy v prostoru *Mittleuropa*, v němž alfou a omegou českých zájmů bylo vždy přežití. Současnou tvář absence ideově vykreslené české ústavní imaginace pak lze hledat v apolitické politice a racionalismu.

Apolitická politika vstoupila do české ústavní imaginace s prezidentem Havlem, jehož disidentská léta v něm zakořenila hlubokou nedůvěrou vůči jakékoli státem prosazované či podporované doktríně a později i vůči politice a politickým stranám jako takovým. Jinými slovy, stát neměl „dělat politiku“ ani prosazovat žádnou ideologii,³⁸ ale chránit základní práva založená na morálních principech společných všemu lidstvu.³⁹

Druhá tvář české anti-ideologické ústavní imaginace vychází z přesvědčení, že demokracie není (a nesmí být) založena na emocích, pocitech, nebo dokonce názorech, ale na racionalitě. Ideologie, jakožto ztělesnění emocí a názorů, je pak chápána jako přímý protiklad demokracie. Tento racionalismus do značné míry reflektuje elitářskou povahu české demokracie, jež stojí na *epistémé* – expertní/odborné znalosti – a na přesvědčení o jedné „správné“ demokracii a jednom „správném“ řešení jakéhokoli problému. Racionalita české ústavní imaginace vychází rovněž z nedůvěry k českému lidu a jeho náchylnosti k „chybám“ a iracionálnímu chování.

Česká anti-ideologičnost však poněkud paradoxně neznamena absenci ideologie ve státě; naopak, ten je jí ve skutečnosti plně nasycen až do té míry, kdy se jeho neoliberální ukotvení transformovalo z ideologie do všepohlcujícího „normálu“, kdy se z jednoho z možných ideologických ukotvení stala jediná možná realita, nevyhnutelný výsledek dějinného vývoje, TINA.⁴⁰

4.5 Neoliberální ekonomické myšlení

Česká anti-ideologická ústavní imaginace se postupem času transformovala, jak bylo řečeno výše, a podlehla ideji ekonomického determinismu, jenž je racionální, neideologický, neemocionální a mimo sféru názorů, jinými slovy založený na faktech, datech a nevyhnutelných ekonomických zákonitostech.⁴¹ Česká ústavní imaginace se tak po pádu

³⁷ „Českou otázkou“, jakého se tomuto hledání dostalo označení, lze vysledovat minimálně do roku 1895 ke stejnojmenné publikaci T. G. Masaryka. Problematika je pak mistrně zpracována v dílech HAVELKA, Miloš. *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Torst, 1995; HAVELKA, Miloš. *Spor o smysl českých dějin 1938–1989*. Torst, 2006.

³⁸ Zde lze připomenout i čl. 2 odst. 1 Ústavy ČR.

³⁹ Toto chápání státu není příliš vzdáleno tomu založenému na liberálním principu legitimacy, viz RAWLS, John. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 2005.

⁴⁰ *There is no alternative*. – Není alternativy. Viz BAUMAN, Zygmunt – DONSKIS, Leonidas. *Liquid Evil: Living with TINA*. Cambridge, Massachusetts: Polity Press, 2016.

⁴¹ Není bez zajímavosti, že tato forma ekonomické technokracie sdílí nemálo podobností s představami o státu řízeném dle zásad vědeckého socialismu. Viz SOMMER, Vítězslav – SPURNÝ, Matěj – MRŇKA, Jaromír. *Řídit socialismu jako firmu: Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019; VILÍMEK, Tomáš et al. *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu (1980–1995)*. Praha: Argo, 2019.

komunismu nejenže ztotožnila, a to zcela přirozeně a nevyhnutelně, s liberalizací státu i s jeho rolí v ekonomice, ale rovněž provázala demokratickou podstatu státu s tržním hospodářstvím.⁴²

Česká ústavní imaginace se tak postupně sebedefinovala neoliberálním ekonomickým myšlením zasetým premiérem Václavem Klausem a jeho ODS. Samotný úspěch či selhání demokratického státu jsou již nadále měřeny výlučně skrze růst HDP, meziroční inflaci a z fetišizovaný boj proti nezaměstnanosti (v Česku dlouhodobě se pohybující na téměř nulových hodnotách) a schodkům veřejných financí (jež jsou v absolutních hodnotách i ve srovnání s jinými zeměmi OECD mizivé).

Příkladem této ústavní imaginace je upozadění hospodářských, sociálních a kulturních základních práv a svobod v Listině základních práv a svobod a jejich druhořadé postavení až za právy základními (v užším slova smyslu) a politickými.⁴³

4.6 Zastupitelská demokracie

Český stát byl vždy založen výlučně na principech zastupitelské demokracie a omezoval nástroje přímé demokracie na nutné minimum. Již v období první republiky byla zastupitelská demokracie nástrojem, jak udržet německou menšinu, ve své podstatě v trvalé opozici bez možností ovlivnit celostátní politiku.⁴⁴ Současná dominance zastupitelské demokracie však má jiný důvod – zejména s ohledem na vyhnání německého etnika z českých zemí – chronické nedůvěry v český lid. Tato nedůvěra vychází, jak již bylo řečeno dříve, z představy, že český lid není schopen činit ta „správná“ rozhodnutí a musí být usměrňován prostřednictvím institucí státu.

Vztah lidu a státu tak připomíná spíše vztah dítěte a na něj dohlížejícího dospělého nežli vztah suveréna a organizace, jež má tuto delegovanou suverenitu vykonávat. David Kosař a Ladislav Vyhnánek na tomto místě mluví o „spícím suverénovi“ a ústavním systémem omezujícím „operativní suverenitu“ lidu na minimum.⁴⁵

Tato nedůvěra vůči lidu je dobře patrna i na způsobu, jakým byla sepsána Ústava ČR a jakým vznikla Česká republika, respektive jakým zanikla ČSFR. V obou případech, jak je všeobecně známo, byl lid jen nečinným přihlížejícím, jemuž byl dojednáán jeho nový stát i nová Ústava.

4.7 Heretické pozůstatky sociálního státu

Mezi lety 1918 a 1989 byl český (československý) stát vystavěn na ideách sociálního státu, ať již v demokratickém duchu rovnosti, například skrze pozemkové reformy první republiky, nebo v duchu socialistického státu a jeho rolí při zabezpečování veřejné zdravotní péče, školství nebo sociálního zabezpečení. Samostatná Česká republika byla však již od svých počátků budována na nekompromisním neoliberalismu, pro nějž byl sociální stát

⁴² PŘIBÁŇ, Jiří. *The Defence of Constitutionalism. The Czech Question in Post-national Europe*. Prague: Karolinum Press, 2017, s. 117.

⁴³ Viz čl. 41 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, jenž podmiňuje domáhání se hospodářských, sociálních a kulturních práv prováděcím zákonodárstvím.

⁴⁴ PEROUTKA, Ferdinand. *O věcech obecných I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 52.

⁴⁵ KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *The Constitution of Czechia: A Contextual Analysis*, s. 29.

přežitkem minulosti a nezbytným zlem, s nímž se společnost odmítá rozloučit.⁴⁶ Od roku 1993 se tak můžeme pravidelně setkávat s pokusy o postupné rozebírání základů českého sociálního státu, nicméně žádné vládě se doposud nepodařilo je odstranit zcela. Stejně tak však tento sociální stát nebyl, nebo jen minimálně, reformován a zůstává tak stále formalistický, paternalistický, diskriminační⁴⁷ a upřednostňující veřejné instituce před individuálním přístupem, péčí a výchovou. Český sociální stát tak ve své podstatě zůstává stále ve svém jádru socialistickým, což se však, poněkud paradoxně, dobře snoubí s neoliberalním ekonomickým myšlením, jak je dobře patrné na „zásluhovosti“ českého sociálního systému.⁴⁸

5. České ústavní narativy

Ústavní narativy jsou, jak bylo řečeno dříve, zastřešující téma ústavní imaginace prostupující osobnostními, procedurálními i hodnotovými prvky organizační struktury státu. Tyto narativy – a záměrně mluvím v plurálu, ježto bychom stěžii našli stát se samojedinným ústavním narativem – jsou vůdčí ideou státu⁴⁹ poskytující mu nezbytnou legitimitu. V rámci české ústavní imaginace hrají klíčovou roli narativy dva: narativ návratu na Západ a narativ právního konstitucionalismu.

5.1 Návrat na Západ

Český ústavní narativ návratu na Západ má své kořeny, jako většina české ústavní imaginace, v období první republiky. Nicméně, když Ferdinand Peroutka psal o české snaze „otevřít okna do Evropy a dohonit Evropu“,⁵⁰ dodával také jedním dechem, že český stát i český národ trpí existenčním strachem být příliš blízko Evropy (a rozpustit se v ní) a nebo příliš daleko od ní (a zaostat za ní).⁵¹ Tento existenční strach je dobře patrný v metaforickém uvažování o českém státu jako o „mostu mezi Východem a Západem“ nebo jako o „křižovatce Evropy“, první připisovaný československému prezidentovi Edvardu Benešovi, druhý pak českému premiérovi Petru Fialovi. Není bez zajímavosti, že v obou případech je český stát rozvažován jednak jako spojující element, ale zároveň jako místo průchozí, na němž se nikdo nezdržuje, pokud nemusí. V tomto duchu lze očekávat, že se český stát v budoucnu stane „výtahem Evropy“ spojujícím její vznosné prvky s těmi přízemními.

⁴⁶ Viz KLAUS, Václav. Podaří se nám česká ústava? *Český deník*. 31. 7. 1992. Citováno dle SYLLOVÁ, Jindřiška – SYLLA, Miroslav. *Ústava České republiky 1992. Dokumenty a ohlasy*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, s. 615.

⁴⁷ Tyto temné pozůstatky sociálního státu, silně podporované a využívané polistopadovými vládami, se zvláště tragicky projevují v neustále se vracejícím mýtu o zneužívání sociálních dávek ze strany romské menšiny (naposledy například ze strany ministra práce a sociálních věcí Mariana Jurečky, viz PAVLÍČEK, Tomáš. Konec podvodů s dávkami, tvrdí Jurečka. 'Zneužívání je na hladině několika procent.' oponuje socioložka. In: *iRozhlas* [online]. 3. 8. 2023 [cit. 2023-10-18]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/marian-jurecka-socialni-davky-zneuzivani-rom-pivo-sociolozka-2308031054_jgr) nebo na vysoké úmrtnosti v českých domovech pro seniory během tzv. koronavirové krize, během níž se projevila nebezpečnost institucionalizovanosti péče o seniory a její nevýhody oproti péči rodinné.

⁴⁸ Viz např. nálezy Ústavního soudu ze dne 23. října 2010, sp. zn. Pl. ÚS 8/07, v němž Ústavní soud požadoval po zákonodárci a vládě důchodový systém založený na systému zásluhovosti a meritokracie, a nikoli na principech solidarity.

⁴⁹ Obdobně též HAURIU, Maurice. *The Theory of the Institution and the Foundation: A Study in Social Vitalism*. In: BRODERICK, Albert (ed.). *The French Institutionalists: Maurice Hauriou, Georges Renard, Joseph T. Delos*. Harvard University Press, 2013.

⁵⁰ PEROUTKA, Ferdinand. *O věcech obecných I*, s. 27.

⁵¹ *Ibidem*, s. 28.

Zůstaneme-li však u narativu návratu na Západ a jeho významu pro současnou Českou republiku, seznáme, že se jedná o hluboce identitární aspekt české ústavní imaginace, dle něhož se český stát po pádu komunismu vrací na své právoplatné místo, jež je mu přímo kulturně vlastní.⁵² Jinými slovy, česká příslušnost k Západu není v českém kontextu chápána jako otázka volby, nicméně jako inherentní a přirozená součást české (ústavní) identity. Polistopadová „westernizace“ vedla rovněž naneštěstí ke slepé transplantaci západních systémových neduhů – společenská nerovnost, fetiš hospodářským růstem, globalizace, konzumerismus, vykořisťování nižších společenských vrstev, třetího světa i životního prostředí atd. – s jejichž řešením, jak Západ doufal, přispějí právě nové post-socialistické demokracie. Tyto systémové problémy byly začleněny do postsocialistických společností a mladých demokratických států trpících svými vlastními problémy minulosti – nedostatek demokratické zkušenosti, lid neparticipující na vládnutí, všeobecný ústup z veřejného života, ekonomická deprivace, socialisticko-ekonomická technokracie ad. Tento smrtící koktejl vedl na jedné straně k nekritickému přimknutí se ke Spojeným státům a přijetí „imperialistické rétoriky *lidsko-právního atlaticismu*“,⁵³ nevyžadujícího od českého státu víc než loajalitu, a na straně druhé vedl ke zpochybňování evropského integračního procesu, jež od českého státu vyžadoval aktivitu a podílení se na řešení problémů.

5.2 Právní konstitucionalismus

Bez ohledu na klíčovou roli narativu návratu na Západ byl vždy tím ústředním a dominantním českým ústavním narativem narativ právního konstitucionalismu. Jak již bylo řečeno výše, český stát, trpící chronickou nedůvěrou ke svému lidu a dlouhodobě upřednostňující právní konstitucionalismus oproti politickému nebo společenskému,⁵⁴ zcela podlehl své fixaci na právní stát, jež vtěsala do kamene skrze svou klausuli věčnosti,⁵⁵ jež slouží jako unikátní legitimizační nástroj státu: jako absolutní pravda odolávající změně a jakékoli alternativní imaginaci, ne nepodobná božskému zjevení, jež je zcela mimo dosah lidu. „*Toto zanedbávání lidového prvku je ve skutečnosti typickým znakem českého konstitucionalismu. Právní konstitucionalismus je upřednostňován před politickými prvky a participativní aspekty demokratického vládnutí jsou veskrze opomíjeny.*“⁵⁶

Český právní konstitucionalismus je hlavním zdrojem legitimacy českého státu po roce 1993, a to skrze kontinuální budování mýtu o českém občanském národě, jež existuje výlučně v rámci struktur demokratického právního státu – což je, dosti ironicky, reformované následování rakouského ultralegalismu, který byl jediným spojujícím prvkem předlitavské části Habsburské říše.⁵⁷ Zároveň je třeba říci, že i přesto, že český občanský národ nikdy neexistoval a český lid je ustaven na konstitutivním narativu etnicity, tento český ústavní narativ právního konstitucionalismu, dle něhož je lid odštěpen od svého

⁵² Viz rovněž KUNDERA, Milan. Un Occident kidnappé. ou la tragédie de l'Europe centrale. *Le Débat*. 1983, Vol. 27, No. 5, s. 3–23.

⁵³ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Čas pléthokracie: když části jsou větší než celky a světový duch spadl z koně. 2. upravené vydání*. Praha: 65. pole, 2022, s. 16.

⁵⁴ KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *The Constitution of Czechia: A Contextual Analysis*, s. 20.

⁵⁵ Článek 9 odst. 2 Ústavy.

⁵⁶ KOSAŘ, David – VYHNÁNEK, Ladislav. *The Constitution of Czechia: A Contextual Analysis*, s. 207.

⁵⁷ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Čas pléthokracie*, s. 18.

státu, se jeví být odolnějším autokratizujícím vlivům mnohem více nežli narativy komunitárního konstitucionalismu založené na hodnotě identity, jak můžeme vidět v Polsku či v Maďarsku.

Závěr

I přes relativní mladost České republiky je její ústavní imaginace fixována do minulosti prostřednictvím neustálého koloběhu ústavní paměti a ústavního zapomínání a jen zřídka se obrací k naději uskutečnění budoucích vizí. Česká ústavní identita je fascinujícím příkladem prolnutí starého středoevropského – mohli bychom říci habsburského – právního formalismu, pocitu české výjimečnosti, obsese vůdčí úlohou trhu a strašidlem komunistické minulosti, jež vyhlíží zpoza zdůvodnění každého neúspěchu českého státu či české společnosti. Toto neustálé ohlížení se přes rameno a neschopnost překonat historické neúspěchy a křivdy spolu s chronickou nedůvěrou v český lid jsou hlavními důvody, proč je pro český stát tak obtížné se jednak adaptovat na měnící se společenskou realitu a jednak se vypořádat s vlastními niternými problémy a nezodpovězenými otázkami.

Předmětem zájmu téměř každé práce zaměřené na český ústavní systém je již tradičně prezident republiky, a oprávněně. President představuje volný radikál organizační struktury českého státu a jeho nevyřešený institucionální boj o moc spočívá ve vzestupu (dle Ústavy) slabého presidenta, Ústavního soudu v konsolidované a silné pozici, parlamentu definovaného (téměř až) vydírajícím potenciálem Poslanecké sněmovny vůči vládě a senátní snahou etablovat se jako protektor liberální demokracie, a v neposlední řadě nestabilních vládách připomínajících Popelku českého ústavního systému (avšak s pramalou nadějí na záchranu ze strany hodné kmotřičky víly).

Celý tento mocenský souboj – a zdánlivá nestabilita – je rámován dlouhodobě zakořeněnými hodnotovými aspekty české ústavní imaginace, dobře vyjádřené ústavními narativy právního konstitucionalismu a narativu českého návratu na Západ. Jsou to totiž právě tyto dva narativy, které formují ústavní imaginaci jednotlivých osobnostních prvků české ústavní identity a definují kontext jednotlivých rozhodnutí českého státu.

Czech Constitutional Identity

Lukáš Lev Červinka (<https://orcid.org/0000-0002-0770-7071>)

Abstract: Constitutional identity has become a hot topic of discussions of not only constitutionalists, but also EU lawyers, socio-legal scholars, and political scientists. This article offers an innovative theoretical framing of the phenomenon by bringing together Luhmann's social systems theory, Taylor's social imaginaries, and Smend's theory of integration, and applying it to the Czech case. The key argument of the article is the ever-changing nature of constitutional identity, which is not frozen in moment of the enactment of the constitution but is created by the everyday constitutional imaginary of the state; that is, by its self-recognition and self-understanding articulated by its individual decisions that are interconnected by values providing the necessary context and meaning. The Czech constitutional identity, as the article argues, is defined by the strong narratives of legal constitutionalism and notion of the Czech state to return to the West. The former manifests itself in the Czech state's chronic distrust of the Czech people and in a domination of the Rechtsstaat over the democratic principles; the latter legitimises the hegemony of the neo-liberal economic thinking and constitutes the reason of the adoration of NATO and, maybe surprisingly, ambivalent attitudes of the Czech state towards the EU.

Keywords: constitutional identity, imaginary, narratives, sociology of constitutions, social systems theory, Czech Republic